

УДК 159.9.019.4 : 336

О.М. Чигир, аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.

Подружжя – шлюб – сім'я: зв'язок та відмінності понять.

***Анотація:** у статті розглядається сучасний науковий підхід до розуміння понять сім'ї, шлюбу та подружжя. Розмежовано їх значення, розглянуто області адекватного використання того чи іншого поняття. Проаналізовано історичні передумови формування даних категорій.*

***Ключові слова:** шлюб, сім'я, подружжя, суспільний договір, функції сім'ї, уламкова сім'я.*

***Аннотация:** в статье рассматривается современный научный подход к пониманию понятий семьи, брака и супружества. Разграничены их значения, обозначено сферы адекватного употребления того или другого понятия. Проанализировано исторические предпосылки формирования данных категорий.*

***Ключевые слова:** брак, семья, супружество, общественный договор, функции семьи, осколковая семья.*

Постановка проблеми:

Стосунки людей, які проживають разом та мають спільний побут, стосунки батьків з дітьми, стосунки дітей між собою – все це різні сфери взаємодії індивідів, які мають різний контекст, відмінності владно-підвладної розстановки сил, різні можливості та силу впливу на особистість. Позаяк, всі ці види стосунків люди схильні перетинати між собою та надавати їм однакового або, принаймні, схожого змісту. Така поведінка має наслідком значну мішанину та непорозуміння і, в кінці-кінців, призводить до страждань.

Мета дослідження

полягає в теоретичному обґрунтуванні розмежування зазначених понять, та прояснення сфер, де вони є доцільними. Маємо розрахунок, що

такий підхід допоможе сконструювати когнітивну картину цих понять та більш прозоро вибудувати власні стосунки.

Сім'я являє собою надзвичайно складний механізм, процес розвитку та змін якого є постійним і безперервним. Формування стосунків між подружжям є тривалим процесом і на нього можуть впливати різні фактори як системного характеру, так і цілком випадкові події в житті окремих його членів або й суспільства в цілому. Одружені чоловік та жінка офіційно, чи живуть в цивільному шлюбі, вік, коли вони одружились, народження дітей та їх кількість, статусні характеристики кожного з членів подружжя, подружні конфлікти, сварки між поколіннями, зради – все це так чи інакше впливає на формування візерунку стосунків між чоловіком та дружиною і на ціннісні орієнтації сім'ї загалом.

Так само різні процеси, що відбуваються між подружжям впливають і на дітей, що їх воно виховує. Першим і найголовнішим орієнтиром для засвоєння механізмів та стереотипів поведінки для дитини є її батьки. Дитина стосовно своїх батьків, на перших етапах життя, завжди безоцінна та некритична, тому вона з легкістю переймає від них як позитивні так і негативні приклади, ефективні та неефективні «поведінкові набори».

Батьки завжди виступають найголовнішими авторитетами для дітей і вони, так чи інакше, хочуть бути схожими на них.

Щоб наочно продемонструвати різність контекстів понять, що їх розгляд ми маємо на меті, проаналізуємо історичний контекст формування кожного з них.

Досить часто поняття «шлюб» та «сім'я» вживають як взаємозамінні, і в багатьох випадках це справедливо, але все таки, вони не тотожні.

Шлюб – це особливий суспільно обумовлений інститут, особлива форма суспільного влаштування, призначена для регуляції стосунків між людьми, чоловіком та дружиною, за допомогою нього суспільство

впорядковує та санкціонує статеве життя, встановлює подружні та батьківські права і обов'язки [1, с. 66].

Таким чином, шлюб є історично обумовленою інституцією, яка існує завдяки суспільному договору, регулюється ним і призначена для упорядкування стосунків між статями та встановлення їхніх прав та обов'язків по відношенню один до одного, до нащадків та до суспільства в цілому [2, с. 3].

Щоб зрозуміти соціальну обумовленість шлюбу, необхідно розглянути процес його формування в історичній перспективі.

На початку становлення людської істоти, коли люди жили ще в стадах, стосунки між ними, зокрема і статеві, формувалися лише на основі біологічних потреб та випадкових імпульсів. Допускались будь-які візерунки шлюбних відносин, в тому числі і шлюбні зв'язки між кривими родичами. Цей етап в розвитку людства називають проміскуїтетом (лат. promiscuis – змішаний, всезагальний).

З часом, в середині роду почали з'являтися конфлікти засновані на проміскуїтетних стосунках. Тоді було прийнято рішення повної заборони таких стосунків в середині самого роду, задля збереження його цілісності та життєздатності.

Так, статеві та шлюбні стосунки було винесено за межі племені. Відповідно, ті імпульсивні та біологічно зумовлені бажання було спрямовано на зовнішній світ, тобто інші племена. Це не породило особливого порядку і безсистемні сексуальні стосунки продовжувались, але людство зробило з цього декілька важливих висновків: по-перше – така форма сексуальної поведінки забезпечувала стабільність всередині племені; по-друге – від таких союзів народжувались більш здорові та життєздатні нащадки.

Зрозуміло, що за такої ситуації точне встановлення батьківства було не можливе. Тому діти залишались в роду матері і вівся він саме по

материнській лінії¹. Але, з часом, почав назрівати новий конфлікт, адже, якщо чоловік бажав поділитися частиною своєї здобичі з жінкою, яка йому сподобалась – він мав цю здобич занести, фактично, до іншого племені, а, отже, позбавити певної частини благ власне. Так, шлюб вже на ранніх стадіях свого формування входить у конфлікт із більш широким соціальним утворенням – родом.

Поступово чоловік і жінка починають відходити від своїх племен для того, щоб створити власний союз, де всі здобутки залишаються лише їм. За такого способу, вирішується і проблема батьківства. Це стало тим більше можливо, враховуючи прогресуючий розвиток землеробства, коли людина отримала більше можливостей забезпечувати себе саму необхідними для життя продуктами. Так, суспільство перейшло до патріархального устрою сім'ї.

З появою приватної власності патріархальний устрій подружжя все більш посилюється, чоловік повністю перебирає на себе функцію годувальника. За таких обставин проблема біологічного батьківства постає в новому світлі – чоловік не хоче вкладати свої сили в забезпечення чужих дітей, що з біологічної точки зору й насправді безперспективно, адже призводить до зникнення генетичного коду чоловіка². Звідси походять і нові закони та традиції про те, що жінка має вступати в шлюб лише цнотливою, а за зраду жінки навіть церква дозволяла розлучення, а нерідко жінок за це позбавляли волі і життя.

Можемо бачити, що формування моногамної сім'ї, в тому вигляді в якому ми її спостерігаємо і до сьогодні, відбулося внаслідок спільних потреб як чоловіка так і жінки. З одного боку жінка завдяки цьому отримала впевненість, що вона буде забезпечена їжею та іншими необхідними продуктами для себе та для своїх дітей, відповідно вона стала більш

¹ Звідси стає зрозуміло чому на зорі нашої цивілізації панував саме матріархальний устрій суспільства.

² І хоча до такого розуміння питання було ще досить далеко, проте інстинктивно люди це розуміли вже тоді.

впевненою у завтрашньому дні. А чоловік, в свою чергу, отримав впевненість у власному батьківстві та тому, що продукти його праці дістаються саме його дітям, відповідно підвищилась мотивація забезпечити їм якомога кращий рівень існування.

Серед негативів такого переходу відмітимо лише той, що жінка втрачає свободу самостійно обирати собі партнера, а відтак стає все більш залежною від власного чоловіка, що чоловік, як підтверджує історія, не без задоволення продовжує культивувати і по сьогоднішній день. В матриархальній же культурі залежності чоловіка від жінки не було, вони, швидше, були в рівних, паритетних стосунках.

В наші дні, така ситуація, безсумнівно вирівнюється – як чоловік так і дружина отримують все більше прав і незалежності. І стосунки між ними вже будуються швидше на взаємному інтересі та симпатії ніж на владно-підвладних відносинах. Хоча, безсумнівно, до ідеалу партнерства, на яке направлене наше суспільство, йому ще треба пройти довгий і непростий шлях [2, с. 3-9].

На відміну від поняття „шлюбу”, оформлення такого поняття як „подружжя” відбулося відносно нещодавно і в результаті „серйозних соціально-економічних перетворень сучасного суспільства, що сформувало умови для рівноправного (соціального, юридичного, морального) існування чоловіка та жінки” [3, с. 67].

Термін „подружжя”, так само як і термін „шлюб” позначає взаємостосунки лише між чоловіком та дружиною, не розглядаючи тут, як структурний елемент, вплив на ці стосунки дітей. Але, на відміну від останнього, поняття „подружжя” підкреслює особистісний, а не нормативний аспект цих стосунків. Подружжя – це „особистісна взаємодія чоловіка та дружини, що регулюється моральними принципами та підтримується притаманними йому цінностями” [4, с. 52].

Отже, поняття „шлюб” та „подружжя” відображають різні аспекти стосунків між чоловіком та дружиною, в свою чергу поняття „сім'я”

відображає більш широку та складну систему стосунків. Сім'я об'єднує не лише чоловіка та дружину, а й їхніх дітей, інколи і інших родичів чи просто близьких та необхідних подружжю людей [1, с. 66].

Долучаються до точки зору, де поняття „подружжя” та „сім'я” розводяться такі вчені, як Зацепін В.І., Ейдемільер Е.Г., Антонов А.І., Харчев А.Г.

Зокрема, Антонов А.І. зазначає: „лише народження дітей перетворює шлюбну пару на сім'ю” [5, с. 151].

Таким чином, лише з народженням дітей можемо констатувати появу сім'ї. По суті, сім'я являє собою систему взаємовідносин між чоловіком та дружиною, батьками та дітьми, що заснована на шлюбі чи кровній спорідненості і має історично обумовлену організацію.

Сім'ю не варто розглядати як просту сукупність індивідів. Напроти, поєднання індивідів тут постає як якісно новий суб'єкт, з новими властивостями, де минулі властивості її членів можуть змінюватись чи відпадати. Головна сутність і зміст сім'ї полягає саме в тому, що виявляється у формуванні стосунків між її членами.

В.І. Зацепін виокремлює три головні умови, коли можемо констатувати, що дана сукупність індивідів є сім'єю [2, с.11]:

1. Шлюбні або кровноспоріднені зв'язки між всіма її членами.
2. Сумісне проживання в одному приміщенні.
3. Спільний сімейний бюджет.

В свою чергу, Альошина Ю.Е. та Гозман Л.Я. виокремлюють ряд характеристик, що відрізняють сім'ю від інших малих груп [6,7]:

1. Нормативна заданість: в кожній культурі є чіткі вимоги щодо утворення сім'ї, як вона повинна виглядати та які стосунки в ній повинні бути.
2. Гетерогенність складу: сучасна сім'я – це майже завжди група невеликого розміру – 2 – 6 чоловік, гетерогенна за статтю та віком.

3. Закритість: можливість входу до сім'ї нових членів чи виходу з неї її учасників є дуже обмеженою і регламентованою.

4. Поліфункціональність сім'ї.

5. Тотальність включення: людина включається в сімейні стосунки повністю.

6. Історичність: сім'я – це тривала та динамічна група.

Крім того, слід зазначити, що сім'я – це група людей, які поєднані родовими зв'язками і саме це, перш за все, характеризує її як таку.

Зважаючи на все вищезазначене, можемо визначити сім'ю як «контактну групу людей, поєднаних родовими зв'язками (або юридично прирівняних до таких), які складають єдине ціле та відчують себе таким цілим, в ній також наявні подружнє ядро, їхні діти та, можливо, інші родичі» [3, с. 68-69].

Хоча, треба відмітити, що таке розуміння сім'ї в наш час дедалі більше розмивається. Все частіше можемо зустрічати такі варіанти як «мама – діти», «бабуся – внук / чка», «доросла дитина – пристаріла мати», «дідусь та бабуся – внуки». А.І. Антонов пропонує для позначення таких видів сімей використовувати термін «уламкова сім'я» [5, с. 145].

Щоб добре зрозуміти значення сім'ї для окремих його членів та відмінності між «класичною» та «уламковою» сім'ями, розглянемо функції, які виконує сім'я в сучасному суспільстві.

Почавши еволюціонувати разом з розвитком шлюбних стосунків, сім'я, на різних етапах змінювала набір своїх функцій: то поступаючись їх частиною іншим соціальним групам, то повертаючи їх назад. Але, залишається поза сумнівом, що за цей час вона набула особливого статусу і стала фундаментальним інститутом нашого суспільства. Виконуючи власні функції, сім'я виступає також і моделлю цілого суспільства, неначе відбитком тих процесів, які відбуваються в соціумі. І, хоча, де тут причина, а де наслідок сказати складно, взаємозв'язок, взаємоперетікання та взаємовплив різних соціальних інститутів одне на одного є очевидним. Так, в

сім'ї завжди існують певні матеріальні стосунки – це і стосунки між статями і економічні стосунки. Живучи в такому середовищі, людина засвоює певні патерни поведінки і потім екстраполює їх на інші сфери своєї життєдіяльності так само і зовнішній світ вона починає сприймати через інтерналізовані в сім'ї моделі. І, насправді, це велика праця, яка вдається далеко не кожній людині, навчитись сприймати світ в його різноманітті і неповторності, а не через певні, раніше засвоєні, призми [2].

Отже, щодо функцій сім'ї, то вчені тут не одностайні, а представляють дещо різний за складом їх перелік.

З точки зору І.В. Гребеннікова до складу основних функцій сім'ї входять [8]:

- Репродуктивна – тобто народження дітей.
- Економічна – суспільне виготовлення засобів для життя; відновлення витрачених на виробництві сил дорослих членів; ведення хазяйства; власний бюджет.
- Виховна – формування особистості дитини; систематичний виховний вплив сімейного колективу на кожного свого учасника протягом всього його життя; постійний вплив батьків на дітей і дітей на батьків, а також інших членів сім'ї.
- Комунікативна – вплив сім'ї на контакти її членів із зовнішнім середовищем, на характер його сприйняття; організація спілкування всередині сім'ї; організація вільного часу та відпочинку.

В.І. Зацепін розширив кількість функцій, які виконує сім'я. Він додав наступні [2, с. 20-23]:

- Рекреативна – отримання фізичної, матеріальної, моральної та психологічної підтримки членів сім'ї один від одного; можливість позбавитись від напруження отриманого в суспільстві, в особистому, професійному чи громадському функціонуванні.
- Регулятивна – регуляція стосунків між членами сім'ї, з іншими і суспільством в цілому. Ця функція зберігається як для дітей, так і для

дорослих, а, отже, сам факт причетності до сім'ї значною мірою корегує поведінку дорослих (на роботі, з іншими людьми, з протилежною статтю).

- Феліцитологічна (з лат. *felicitas* – щастя) – створення умов в сім'ї для відчуття себе як щасливого кожним членом сім'ї. Безперечно, що виконувати дану функцію спроможна лише дружня, благополучна, культурна та повноцінна, в морально-психологічному плані, сім'я.

М.С. Мацковський функції, зазначені І.В. Гребенніковим, доповнює наступними: господарчо-побутова, соціально-статусна, емоційна, сексуальна, область первинного соціального контролю, сфера духовного збагачення [9].

В. Дружинін [10] виділяє наступні функції сім'ї:

1. Виховна – присвоєння соціальних норм та цінностей в процесі взаємодії дитини з іншими людьми.

2. Економічна – розподіл прибутків та процес споживання.

3. Функцію передачі соціального статусу – сім'ї різних прошарків суспільства мають різний соціальний статус і передають його новим членам сім'ї, тобто дітям.

4. Функція підтримання благоустрою сім'ї.

Отже, розведення понять шлюбу, подружжя та сім'ї є досить складною справою і завжди здійснюється досить умовно. І це зрозуміло, адже таке складне і багатогранне утворення просто не може розглядатись лінійно, воно, безсумнівно, є багаторівневою та різновекторною структурою. Хоча розуміння та врахування особливостей комунікації в подружжі та сім'ї, видається необхідною складовою для розвитку гармонійних та продуктивних стосунків.

Висновки:

1. Інститут шлюбу є суспільно обумовленим інститутом, який пройшов тривалий процес свого становлення від проміскуїтетних стосунків в племенах, через матріархат та відділення шлюбної пари від племені, до патріархальної форми стосунків, яка зараз ще домінує в нашому суспільстві та призначений для влаштування нормативних стосунків між статями.

2. Поняття «подружжя», так само як і поняття «шлюб» розглядає лише взаємини між чоловіком та дружиною, не розглядаючи вплив на ці стосунки дітей. Специфіка його полягає в тому, що воно розглядає особистісний, а не нормативний аспект цих стосунків.

3. Сім'я є більш широкою та складною системою взаємин, яка об'єднує як чоловіка з дружиною, так і їхніх дітей, а також і інших родичів чи близьких людей. Вчені вважають, що сім'я починається лише з народженням дітей і її не можна розглядати як просту сукупність індивідів, а лише як якісно новий суб'єкт, який набуває нових властивостей, що можуть не зводитись до властивостей цих окремих індивідів.

Список використаних джерел

1. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. – М.: Мысль, 1979, 367 с.
2. Зацепин В.И. Брак и семья. – Психология семьи, составитель Райгородский Д.Я., Самара: издательский дом «Бахарх-М», 2007, 752 с, с. 2 – 45.
3. Андреева Т.В. Психология современной семьи. Монография. – СПб.: Речь, 2005, 436 с.
4. Голод С.И. Моногамная семья: кризис или эволюция? – Социально-политический журнал, № 6, 1995, с. 45 – 58.
5. Антонов А.И. Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов): Учебное пособие для вузов. – М.: Издательский Дом «Nota Bene», 1998., 360 с.
6. Алешина Ю.Е. Удовлетворенность браком и межличностное восприятие в супружеских парах с различным стажем совместной жизни. – дис. канд. психол. наук. М., 1985, 263 с.
7. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных отношений. – М.: МГУ, 1987, 175 с.
8. Гребенников И.Ф. Основы семейной жизни. – М.: Просвещение, 1991, 200 с.
9. Мацковский М.С. Социология семи: проблемы методологии и методики. – М.: Наука, 1989, 113 с.
10. Дружинин В.Н. Психология семьи. – СПб.: Питер, 2006, 176 с.

***Annotation:** the article deals with concepts of family, marriage and spouses. Their meanings are differentiated, overlooked reasonable fields of use of each. Analyzed historical dispositions of shaping of these categories.*

***Key words:** family, marriage, spouses, social contract, family functions, fragmented family.*